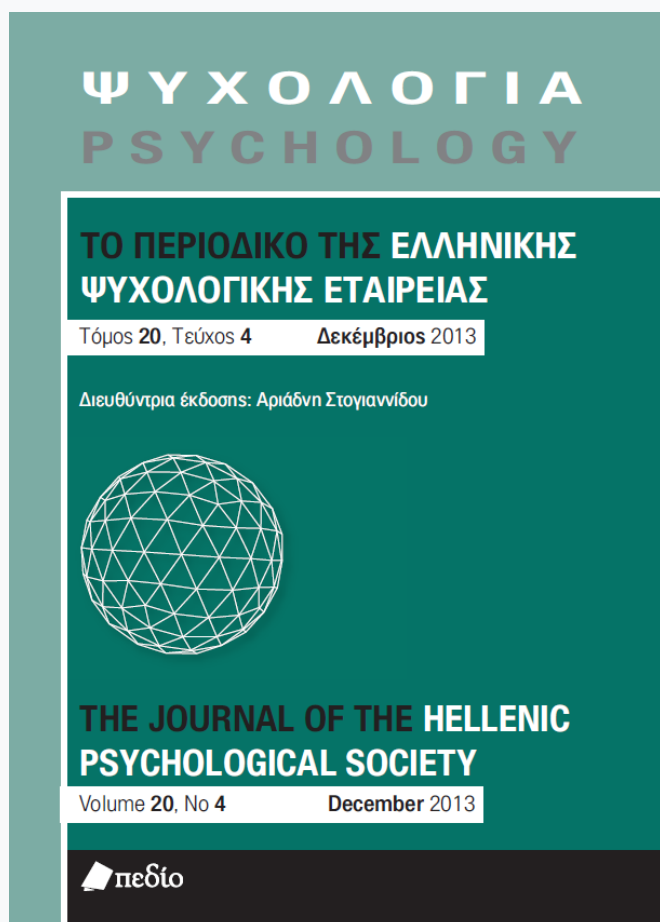

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 20, No 4 (2013)

Post-institutionalized adopted adolescents: Attachment relationships with their adoptive parents

Μαρία Ντούμα, Παναγιώτα Βόρρια, Μαρία Βαϊράμη

doi: [10.12681/psy_hps.23601](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23601)

Copyright © 2020, Μαρία Ντούμα, Παναγιώτα Βόρρια, Μαρία Βαϊράμη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Ντούμα Μ., Βόρρια Π., & Βαϊράμη Μ. (2020). Post-institutionalized adopted adolescents: Attachment relationships with their adoptive parents. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 20(4), 429–447.
https://doi.org/10.12681/psy_hps.23601

Υιοθετημένοι έφηβοι με ιδρυματική εμπειρία: Η ποιότητα του συναισθηματικού δεσμού με τους θετούς γονείς τους

ΜΑΡΙΑ ΝΤΟΥΜΑ¹

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΒΟΡΡΙΑ¹

ΜΑΡΙΑ ΒΑΪΡΑΜΗ²

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνήσει την ποιότητα του δεσμού με τους γονείς σε εφήβους που υιοθετήθηκαν, μετά από την παραμονή τους στο Κέντρο Βρεφών «Η Μητέρα» τα δύο πρώτα χρόνια της ζωής τους, και σε εφήβους που μεγάλωσαν με τους βιολογικούς τους γονείς. Στην μελέτη συμμετείχαν συνολικά 88 έφηβοι ηλικίας 12 έως 14 ετών (Μ.Ο. ηλικίας = 13,1 έτη). Οι 52 έφηβοι ήταν υιοθετημένοι, ενώ οι 36, αντίστοιχης ηλικίας και φύλου με τους υιοθετημένους, μεγάλωσαν στη βιολογική τους οικογένεια και αποτέλεσαν την ομάδα σύγκρισης. Η ποιότητα του δεσμού των εφήβων με τους γονείς αξιολογήθηκε με τη Συνέντευξη Παιδιών για το Δεσμό (Target, Fonagy & Shmueli-Goetz, 2003). Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στα σπίτια των εφήβων. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι δεν υπήρχαν διαφορές στην ποιότητα του δεσμού με τους γονείς τους μεταξύ των υιοθετημένων και των μη υιοθετημένων εφήβων. Διαφορές φύλου δεν εντοπίστηκαν. Ωστόσο, οι υιοθετημένοι έφηβοι είχαν περισσότερες δυσκολίες στην έκφραση των συναισθημάτων τους. Το συμπέρασμα που προκύπτει από τα αποτελέσματα της μελέτης αυτής είναι ότι η υιοθεσία δεν αποτελεί επιβαρυντικό παράγοντα για τη σύναψη ασφαλούς δεσμού μεταξύ των υιοθετημένων εφήβων και των θετών γονιών τους, ωστόσο, σε σύγκριση με τους μη υιοθετημένους εφήβους, κάποιες συναισθηματικές δυσκολίες των υιοθετημένων εφήβων είναι εμφανείς.

Λέξεις-κλειδιά: Υιοθετημένοι έφηβοι, Ιδρυματική εμπειρία, Ποιότητα δεσμού.

1. Διεύθυνση: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

2. Διεύθυνση: Κέντρο Ψυχικής Υγείας Δυτικού Τομέα Θεσσαλονίκης. Η αλληλογραφία που αφορά το παρόν άρθρο θα πρέπει να απευθύνεται στη Μαρία Ντούμα, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ψυχολογίας, Τηλέφωνο: 6944702830, 2310932977, e-mail: mariadnt@yahoo.gr

1. Εισαγωγή

Η μελέτη των υιοθετημένων παιδιών που έζησαν τα πρώτα χρόνια της ζωής τους σε ιδρυματικό περιβάλλον παρουσιάζει ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον γιατί μας επιτρέπει να μελετήσουμε αφενός μεν τις επιπτώσεις των πρώιμων εμπειριών στη μετέπειτα ανάπτυξη, αφετέρου δε τη δυνατότητα ανάκαμψης από τις πρώιμες αρνητικές εμπειρίες.

Οι μελέτες σε παιδιά που υιοθετήθηκαν μετά από την παραμονή τους σε ίδρυμα έδειξαν ότι οι επιπτώσεις της παραμονής σε ίδρυμα είναι μακροχρόνιες και επηρεάζουν όλους τους τομείς της ανάπτυξης των υιοθετημένων παιδιών και εφήβων (Audet & Le Mare, 2010. Rutter, Sonuga-Barke, & The English and Romanian Adoptees Study Team, 2010). Οι δυσκολίες των υιοθετημένων εφήβων, σε σύγκριση με τους εφήβους που μεγάλωσαν στις βιολογικές τους οικογένειες, εντοπίζονται στη γνωστική ανάπτυξη, στη σχολική επίδοση και στην προσαρμογή τους (Le Mare, Vaughan, Warford, & Fernyhough, 2001. Miller, Fax, Christensen, Grotevant, & van Dulmen, 2000. Sharma, McGue, & Benson, 1998).

Η ποιότητα του δεσμού των υιοθετημένων παιδιών και εφήβων με τους θετούς γονείς τους

Πρόσφατες μελέτες σε υιοθετημένα παιδιά μέσης παιδικής ηλικίας που έζησαν κάτω από τις αντίξοες συνθήκες των ιδρυμάτων της Ρουμανίας τα πρώτα χρόνια της ζωής τους διαπιστώνουν δυσκολίες στις σχέσεις δεσμού των υιοθετημένων παιδιών με τους θετούς γονείς τους (Fernyhough, 2003. Rutter, Colvert, Kreppner, Beckett, Castle, Groothues, Hawkins, O' Connor, Stevens, & Sonuga-Barke, 2007). Τα ευρήματα της Fernyhough (2003) σε παιδιά που υιοθετήθηκαν και μεγάλωσαν σε οικογένειες στον Καναδά έδειξαν ότι η πλειονότητα των παιδιών είχαν ασφαλή δεσμό με τους θετούς γονείς τους. Η μελέτη του Rutter και των συνεργατών του (2007) στη Μεγάλη Βρετανία είναι μια από τις ελάχιστες μελέτες που συγκρίνει δυο ομάδες υιοθετημένων

παιδιών, παιδιά που υιοθετήθηκαν μετά από την παραμονή τους σε ίδρυμα και παιδιά που υιοθετήθηκαν χωρίς να έχουν την εμπειρία του ιδρύματος. Τα παιδιά που είχαν ιδρυματική εμπειρία παρουσίαζαν, σύμφωνα με τους θετούς γονείς τους, σε μεγαλύτερο βαθμό, αδιαφοροποίητα φιλική συμπεριφορά προς αγνώστους και δεν αναζητούσαν παρηγοριά από τους γονείς τους στις δύσκολες στιγμές της ζωής τους. Επίσης, ένα μικρό ποσοστό των υιοθετημένων παιδιών με ιδρυματική εμπειρία παρουσίαζε σοβαρές διαταραχές στο δεσμό με τους γονείς. Οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι, μολονότι τα υιοθετημένα παιδιά έζησαν στις οικογένειές τους για περισσότερο από 7 χρόνια, δεν κατάφεραν να ανακάμψουν ολοκληρωτικά από τις πρώιμες αρνητικές εμπειρίες της ιδρυματικής ζωής και να συνάψουν ασφαλή δεσμό με τους γονείς.

Η μελέτη των Beijersbergen, Bakermans-Kranenburg, Van IJzendoorn και Juffer (2008), σε εφήβους που γεννήθηκαν στη Νότια Κορέα και στην Κολομβία και παρέμειναν τον πρώτο χρόνο της ζωής τους σε στέγες φροντίδας μικρών παιδιών πριν υιοθετηθούν από οικογένειες στην Ολλανδία, έδειξε ότι οι δυσκολίες στις σχέσεις με τους γονείς τους ήταν εμφανείς και στην εφηβεία η πλειονότητα των υιοθετημένων εφήβων είχε ανασφαλή δεσμό τύπου αποφυγής με τους γονείς τους.

Στον αντίποδα των παραπάνω ευρημάτων, βρίσκονται τα αποτελέσματα της κλασσικής μελέτης των Hodges και Tizard (1989) σε υιοθετημένους εφήβους που μεγάλωσαν σε ιδρύματα της Μεγάλης Βρετανίας. Οι υιοθετημένοι έφηβοι, μολονότι δεν είχαν τη δυνατότητα να συνάψουν δεσμό με έναν ενήλικα όταν ζούσαν στο ίδρυμα, κατάφεραν να εμπιστευθούν τους θετούς γονείς τους και να δημιουργήσουν στενές συναισθηματικές σχέσεις μαζί τους. Ενδιαφέρον είναι το εύρημα ότι οι υιοθετημένοι έφηβοι και οι έφηβοι που μεγάλωσαν στη βιολογική τους οικογένεια παρουσίαζαν ελάχιστες διαφορές ως προς την ποιότητα της σχέσης με τους γονείς τους. Τα αποτελέσματα της μελέτης αυτής μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι αρνητικές επιπτώσεις της ιδρυματικής εμπειρίας στη συναισθηματική ανά-

πτυξη των παιδιών είναι δυνατόν να ανατραπούν εφόσον δοθεί η δυνατότητα στα παιδιά να ζήσουν σε οικογένειες που νοιάζονται πραγματικά για αυτά. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί και η σημασία των συνθηκών διαβίωσης στο ίδρυμα, η παρεχόμενη φροντίδα στα ιδρύματα της Μεγάλης Βρετανίας που μελέτησαν οι Hodges και Tizard ήταν πολύ καλύτερη από αυτή των ιδρυμάτων της Ρουμανίας. Τα ιδρύματα της Βρετανίας προσέφεραν περισσότερες δυνατότητες αλληλεπίδρασης μεταξύ των βρεφοκόμων και των παιδιών.

Τα πρόσφατα ερευνητικά αποτελέσματα από μετα-αναλύσεις σε παιδιά και εφήβους που έχουν υιοθετηθεί και σε παιδιά και εφήβους που μεγαλώνουν σε ανάδοχες οικογένειες έδειξαν ότι η πλειονότητα των παιδιών και των εφήβων με ιδρυματική εμπειρία που μεγάλωσαν σε οικογένειες που τους παρείχαν τη συναισθηματική σταθερότητα που στερήθηκαν στην αρχή της ζωής τους κατάφεραν να συνάψουν ασφαλή δεσμό με τους γονείς τους (van den Dries, Juffer, Van IJzendoorn, & Bakermans-Kranenburg, 2009).

Παράγοντες επικινδυνότητας και προστατευτικοί παράγοντες

Μελέτες έχουν τονίσει τη συμβολή των παραγόντων που επηρεάζουν τη συναισθηματική ανάπτυξη των υιοθετημένων παιδιών και εφήβων. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα παιδιά που έχουν μεγαλώσει σε ένα στερημένο ιδρυματικό περιβάλλον πριν την υιοθεσία τους έχουν αυξημένο κίνδυνο να εκδηλώσουν σοβαρές δυσκολίες στη συναισθηματική τους ανάπτυξη (Rutter et al., 2007). Παράλληλα, όμως, μελέτες δείχνουν ότι παράγοντες, όπως η οικογένεια του παιδιού, μπορούν να λειτουργήσουν ως προστατευτικά κελύφη διευκολύνοντας την ανάπτυξη των παιδιών που έχουν υποστεί αντιξοότητες στη ζωή τους (Rosnati & Marta, 1997).

(α) Η εμπειρία του ιδρύματος

Η κακή ποιότητα της παρεχόμενης φροντίδας στα ιδρύματα αποτελεί έναν από τους πρωταρχικούς παράγοντες που ευθύνονται για τις δυσκολίες στη συναισθηματική ανάπτυξη των υιοθετη-

μένων παιδιών και εφήβων. Για τα παιδιά που παραμένουν σε ίδρυμα τον πρώτο ή και το δεύτερο χρόνο της ζωής τους, η πρώτη ευκαιρία που τους δίνεται για να συνάψουν έναν αποκλειστικό δεσμό με μια σταθερή μητρική φιγούρα έρχεται πολύ αργότερα στη ζωή τους, όταν απομακρυνθούν από το ίδρυμα και τοποθετηθούν σε μια θετή οικογένεια. Οι συνθήκες που επικρατούν στο ίδρυμα, εξαιτίας των συχνών εναλλαγών του προσωπικού και του αυξημένου αριθμού των βρεφοκόμων που φροντίζουν τα βρέφη, περιορίζουν τις δυνατότητες για δημιουργία σταθερών και συνεχών συναισθηματικών σχέσεων ανάμεσα στα βρέφη και τους ανθρώπους που έχουν αναλάβει τη φροντίδα τους (St. Petersburg-USA Orphanage Research Team, 2005. Βορριά, Σαραφίδου, Παπαληγούρα, Λαμπίδη, & Κοντοπούλου, 2006). Οι πρώιμες δυσκολίες στο δεσμό με κάποιο πρόσωπο φροντίδας που εμφανίστηκαν κατά την περίοδο της παραμονής των παιδιών σε ίδρυμα είναι πολύ πιθανόν να έχουν μακροχρόνιες επιπτώσεις επηρεάζοντας ανεπανόρθωτα την ικανότητα σύναψης στενών συναισθηματικών σχέσεων και, ειδικότερα, σχέσεων με τους θετούς γονείς (Chisholm, 1998. Marcovitch, Goldberg, Gold, Washington, Wasson, Krekewich, & Handley-Derry, 1997).

(β) Η ηλικία του παιδιού κατά την υιοθεσία

Η ηλικία που υιοθετήθηκε ένα παιδί αποτελεί έναν από τους σημαντικούς παράγοντες πρόβλεψης της συναισθηματικής του ανάπτυξης. Όσο μεγαλύτερη είναι η ηλικία του παιδιού κατά την υιοθεσία, τόσο μεγαλύτερος είναι ο κίνδυνος για την εμφάνιση προβλημάτων στις συναισθηματικές σχέσεις (van den Dries et al., 2009). Η μελέτη του Rutter και των συνεργατών του (2007) σε παιδιά σχολικής ηλικίας που υιοθετήθηκαν από τα ιδρύματα της Ρουμανίας έδειξε ότι τα παιδιά που υιοθετήθηκαν πριν από την ηλικία των έξι μηνών, συγκρινόμενα με τα παιδιά που υιοθετήθηκαν μετά από αυτή την ηλικία, εμφάνισαν σε μεγαλύτερο βαθμό αδιαφοροποίητη φιλικότητα και έλλειψη εμπιστοσύνης προς τους θετούς γονείς τους. Ωστόσο, είναι ενδιαφέρον το εύρημα από την μελέτη αυτή, ότι οι δυσκολίες στις σχέσεις με τους θετούς γονείς δεν διαφοροποιούνταν για τα παι-

διά που υιοθετήθηκαν από την ηλικία των έξι μηνών και μετά. Αντιστοίχως, η μελέτη της Fernyhough, (2003), η οποία συνέκρινε παιδιά σχολικής ηλικίας που υιοθετήθηκαν μετά από την ηλικία των οκτώ μηνών, παιδιών που υιοθετήθηκαν πριν από την ηλικία των τεσσάρων μηνών και παιδιών που ζούσαν με τις βιολογικές τους οικογένειες, έδειξε ότι τα παιδιά που υιοθετήθηκαν μετά από την ηλικία των οκτώ μηνών εμφάνιζαν σε μικρότερο ποσοστό ασφαλή δεσμό με τους θετούς γονείς τους, ενώ τα παιδιά που υιοθετήθηκαν πριν από την ηλικία των τεσσάρων μηνών δεν διέφεραν από εκείνα της ομάδας σύγκρισης.

Τα ευρήματα των παραπάνω μελετών υποδηλώνουν ότι η κρίσιμη περίοδος για την ικανότητα σύναψης σχέσεων δεσμού είναι οι πρώτοι έξι έως οχτώ μήνες της ζωής ενός παιδιού. Επομένως, η παραμονή στο ίδρυμα κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών της ζωής αποτελεί έναν από τους πλέον επιβαρυντικούς παράγοντες για την εκδήλωση συναισθηματικών προβλημάτων κατά τη διάρκεια της παιδικής και της εφηβικής ηλικίας.

(γ) Το πρωτογενές τραύμα της εγκατάλειψης

Τα παιδιά που έχουν υιοθετηθεί, ανεξαρτήτως εάν έχουν περάσει κάποιο χρονικό διάστημα σε ίδρυμα ή εάν υιοθετήθηκαν αμέσως μετά από την γέννησή τους, έχουν αποχωριστεί από τη βιολογική τους μητέρα. Σύμφωνα με τη Verrier (1993), η εμπειρία του αποχωρισμού και της εγκατάλειψης δημιουργεί ένα «πρωτογενές τραύμα» που δύσκολα μπορεί να επουλωθεί. Θεραπευτικές συνεδρίες με παιδιά που έχουν υιοθετηθεί έχουν αποκαλύψει τις φαντασιώσεις των υιοθετημένων παιδιών ότι οι θετοί γονείς τους θα τους εγκαταλείψουν (Miller, 2008). Μολονότι ο φόβος της απόρριψης και εγκατάλειψης από τους θετούς γονείς μπορεί να βιώνεται ως φαντασίωση, βασίζεται, ωστόσο, στη βίωση μιας πραγματικής εγκατάλειψης, αυτής από τη βιολογική μητέρα. Τα συναισθήματα και οι ανησυχίες των υιοθετημένων παιδιών που σχετίζονται με την εμπειρία της εγκατάλειψης σπάνια αναγνωρίζονται και αντιμετωπίζονται, με αποτέλεσμα να απωθούνται στερώντας τη δυνατότητα από τα παιδιά να πενήθσουν για αυτήν την απώλεια (Verrier, 1993). Η μη διεργα-

σμένη απώλεια δημιουργεί σοβαρές διαταραχές στην ικανότητα των παιδιών να συνάπτουν σχέσεις αμοιβαίας εμπιστοσύνης με τους άλλους ανθρώπους μετέπειτα στη ζωή τους (Bowlby, 1973). Τα παιδιά αυτά προσπαθώντας να προστατέψουν τον εαυτό τους από μια επικείμενη εγκατάλειψη ή απώλεια στη ζωή τους αποφεύγουν την οικειότητα και τις στενές σχέσεις με άλλους ανθρώπους.

Τα συναισθήματα που προκαλούνται από την εγκατάλειψη και την απώλεια των βιολογικών γονέων ενδεχομένως να αναβιώσουν κατά τη διάρκεια της εφηβείας, επηρεάζοντας τη σχέση των υιοθετημένων εφήβων με τους γονείς τους (Riley & Meeks, 2005). Η αίσθηση της απώλειας της προσωπικής τους ιστορίας που βιώνουν οι υιοθετημένοι έφηβοι μπορεί να περιπλέξει τη διαδικασία της διαμόρφωσης της ταυτότητας τους και της ανεξαρτητοποίησης τους από τους γονείς (Grotevant, 1997).

(δ) Η σημασία της θετής οικογένειας

Το πλαίσιο που θα μεγαλώσει ένα παιδί μετά από την παραμονή του στο ίδρυμα συνιστά έναν από τους κύριους παράγοντες που μπορεί να λειτουργήσει προστατευτικά, υποστηρικτικά ή και θεραπευτικά για την μετέπειτα ανάπτυξή του (Muntean, 2011). Τα παιδιά και οι έφηβοι που υιοθετήθηκαν μετά από την παραμονή τους σε ίδρυμα και είχαν την ευκαιρία να μεγαλώσουν σε οικογένειες που τους παρείχαν συναισθηματική ασφάλεια και σταθερότητα κατάφεραν να ανακάμψουν από τις επιπτώσεις των πρώιμων αρνητικών εμπειριών (van den Dries et al., 2009).

Οι Hodges και Tizard (1989) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η θετική αναπτυξιακή πορεία των υιοθετημένων εφήβων, σε σύγκριση με τους εφήβους που επέστρεψαν στις βιολογικές τους οικογένειες μετά το ίδρυμα, οφείλονταν στο γεγονός ότι οι θετοί γονείς επιθυμούσαν διακαώς την απόκτηση ενός παιδιού και ήταν έτοιμοι να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις που προκύπτουν από την ανατροφή ενός παιδιού που βίωσε δυσκολίες στη ζωή του. Μελέτες έδειξαν, επίσης, ότι η ανάκαμψη στην ασφάλεια του δεσμού είχε περισσότερες πιθανότητες να επιτευχθεί όταν τα υιοθετημένα παιδιά μεγάλωναν με γονείς που είχαν οι ίδιοι

ασφαλή δεσμό με τους γονείς τους (Steele, Hodges, Kaniuk, Steele, Hillman, & Asquith, 2008).

(ε) *Το φύλο του υιοθετημένου παιδιού*

Όσον αφορά το φύλο των εφήβων, έρευνες δείχνουν ότι οι διαφορές μεταξύ των υιοθετημένων και των μη υιοθετημένων εφήβων ως προς την ποιότητα του δεσμού δεν διαφοροποιούνται ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια (Rutter et al., 2007).

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μέρος της διαχρονικής παρακολούθησης της ανάπτυξης υιοθετημένων εφήβων που έζησαν τα δύο πρώτα χρόνια της ζωής τους στο Κέντρο Βρεφών «Η Μητέρα». Η πρώτη αξιολόγηση έγινε όταν οι έφηβοι ήταν περίπου δύο ετών και ζούσαν στο ίδρυμα (Vorria, Papaligoura, Dunn, Van IJzendoorn, Steele, Kontopoulou, & Sarafidou, 2003) και η δεύτερη, δύο χρόνια μετά την υιοθεσία τους, όταν ήταν 4 ετών (Vorria, Papaligoura, Sarafidou, Kopakaki, Dunn, Van IJzendoorn, & Kontopoulou, 2006). Παράλληλα, στη διαχρονική μελέτη συμμετείχαν έφηβοι που μεγάλωσαν στην οικογένεια τους με τους βιολογικούς τους γονείς και αποτέλεσαν την ομάδα σύγκρισης. Η πλειονότητα των βρεφών στο ίδρυμα (66%) είχε συνάψει δεσμό τύπου αποδιοργάνωσης με τη βρεφοκόμο, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των βρεφών της ομάδας σύγκρισης ήταν αρκετά μικρότερο (25%) (Vorria et al., 2003). Επίσης, ένα στα τέσσερα βρέφη (24%) στο ίδρυμα είχε ασφαλή δεσμό με τη βρεφοκόμο, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στην ομάδα σύγκρισης ήταν υψηλότερο (41%). Στην προσχολική ηλικία, τα υιοθετημένα παιδιά ήταν λιγότερο ασφαλή στη σχέση με τη μητέρα τους, σε σύγκριση με τα παιδιά της ομάδας σύγκρισης (Vorria et al., 2006). Η συντριπτική πλειονότητα των υιοθετημένων παιδιών (79%) είχε συνάψει ανασφαλές δεσμό τύπου αποφυγής με τη θετή τους μητέρα, σε σύγκριση με ένα μικρότερο ποσοστό στην ομάδα σύγκρισης (53%) (Vorria, Ntouma, Vairami, & Rutter, 2015).

Η παρούσα μελέτη αποτελεί τη δεύτερη φάση της διαχρονικής παρακολούθησης των υιοθετημένων παιδιών κατά την περίοδο της προεφηβείας και αποσκοπεί να διερευνήσει την ποιότητα

του δεσμού που είχαν συνάψει οι υιοθετημένοι έφηβοι με τους γονείς τους.

Με βάση τη βιβλιογραφία που παρουσιάστηκε παραπάνω, υποθέτουμε, πρώτον, ότι οι υιοθετημένοι έφηβοι με ιδρυματική εμπειρία στην αρχή της ζωής τους και οι έφηβοι που μεγάλωσαν με τους βιολογικούς τους γονείς θα διαφέρουν ως προς τον τύπο του δεσμού που συνάψανε με τους γονείς τους. Πιο συγκεκριμένα, αναμένεται ότι σε σύγκριση με τους εφήβους της ομάδας σύγκρισης, οι υιοθετημένοι έφηβοι θα παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά ανασφαλών τύπων δεσμού με τους γονείς τους. Δεύτερον, αναμένεται ότι οι διαφορές μεταξύ των υιοθετημένων και των μη υιοθετημένων εφήβων ως προς τον τύπο του δεσμού με τους γονείς δεν θα επηρεάζονται από το φύλο των εφήβων.

2. ΜΕΘΟΔΟΣ

Συμμετέχοντες

Στη μελέτη συμμετείχαν συνολικά 88 έφηβοι ηλικίας 12 έως 14 ετών (μέσος όρος = 13,1 έτη, τυπική απόκλιση = 6 μήνες και εύρος ηλικίας από 12,2 έως 13,8 έτη). Οι έφηβοι και οι γονείς τους είχαν συμμετάσχει και στις δύο προηγούμενες φάσεις της διαχρονικής μελέτης κατά τη βρεφική και την προσχολική ηλικία. Οι 52 έφηβοι (27 αγόρια, μέσος όρος ηλικίας 13,1 έτη, και 25 κορίτσια, μέσος όρος ηλικίας 13,1 έτη) ήταν υιοθετημένοι, οι οποίοι είχαν ζήσει, πριν από την υιοθεσία τους, στο Κέντρο Βρεφών «Η Μητέρα». Οι έφηβοι υιοθετήθηκαν περίπου στην ηλικία των 2 ετών (μέσος όρος ηλικίας 1,9 έτη, τυπική απόκλιση = 8 μήνες και εύρος 11,6 μηνών έως 3,3 ετών) και έζησαν στις θετές τους οικογένειες περίπου 11 χρόνια (μέσος όρος = 11,2 έτη, τυπική απόκλιση = 10 μήνες και εύρος 9,4 έως 12,5 έτη).

Την ομάδα σύγκρισης αποτέλεσαν 36 έφηβοι (18 αγόρια, μέσος όρος ηλικίας 13 έτη, και 18 κορίτσια, μέσος όρος ηλικίας 13,1 έτη), οι οποίοι μεγάλωσαν και ζούσαν με τους βιολογικούς τους γονείς. Οι έφηβοι της ομάδας σύγκρισης παρακολούθησαν ολοήμερο βρεφονηπιακό σταθμό κατά τη διάρκεια της βρεφικής ηλικίας.

Τρεις υιοθετημένοι έφηβοι (6%) και ένας έφηβος της ομάδας σύγκρισης (3%) έχασαν έναν από τους δύο γονείς τους (ένα υιοθετημένο αγόρι έχασε τη μητέρα του ένα χρόνο πριν την επίσκεψή μας στο σπίτι τους, το δεύτερο υιοθετημένο αγόρι έχασε τη μητέρα του έξι χρόνια πριν και το τρίτο υιοθετημένο αγόρι έχασε τον πατέρα του τέσσερα χρόνια πριν, ένα αγόρι από την ομάδα σύγκρισης έχασε τον πατέρα του οχτώ χρόνια πριν την επίσκεψή μας). Οι γονείς 5 υιοθετημένων εφήβων (10%) και οι γονείς 5 εφήβων της ομάδας σύγκρισης (14%) είχαν πάρει διαζύγιο.

Διαδικασία

Η συλλογή του υλικού περιλάμβανε τη χρήση της μεθόδου της συνέντευξης για την αξιολόγηση της ποιότητας του δεσμού των εφήβων με τους γονείς τους (Συνέντευξη Παιδιών για το Δεσμό/Child Attachment Interview, Target et al., 2003). Οι γονείς των εφήβων ενημερώθηκαν τηλεφωνικά για το σκοπό της έρευνας και, εφόσον συναίνεσαν οι ίδιοι και τα παιδιά τους, οι ερευνήτριες τους επισκέφθηκαν στα σπίτια τους. Οι επισκέψεις καθορίστηκαν με βάση το πρόγραμμα των οικογενειών, ώστε να μην διαταραχθεί το πρόγραμμα της οικογένειας και του/της εφήβου.

Κατά την επίσκεψη στα σπίτια των οικογενειών, οι έφηβοι είχαν την ευκαιρία να ενημερωθούν για τον σκοπό της έρευνας και για τη συμμετοχή τους σε αυτή. Τονίστηκε ότι η συμμετοχή τους ήταν εθελοντική και ότι μπορούσαν να διακόψουν τη διαδικασία όποτε το ήθελαν. Η χορήγηση και η κωδικοποίηση των συνεντεύξεων έγιναν από τη πρώτη συγγραφέα του άρθρου, η οποία εκπαιδεύτηκε στην κωδικοποίηση και αξιολόγηση της Συνέντευξης Παιδιών για το Δεσμό από την Δρ. Yael Shmueli-Goetz στο Anna Freud Centre του Πανεπιστημίου του Λονδίνου. Η ερευνήτρια δεν γνώριζε σε ποια ομάδα ανήκε ο/η κάθε έφηβος. Για τη χορήγηση της συνέντευξης επιλέχθηκε το δωμάτιο του/της κάθε εφήβου ή κάποιο άλλο δωμάτιο του σπιτιού, όπου ο/η έφηβος αισθανόταν περισσότερο άνετα και υπήρχε ησυχία. Ο χρόνος χορήγησης της συνέντευξης κυμάνθηκε από 20 έως 40 λεπτά.

Συλλογή δεδομένων

Για την αξιολόγηση της ποιότητας του δεσμού των εφήβων με τους γονείς τους χρησιμοποιήθηκε η Συνέντευξη Παιδιών για το Δεσμό (Children Attachment Interview/CAI, Target et al., 2003). Πρόκειται για μια ημι-δομημένη συνέντευξη, η οποία αποτελεί την προσαρμογή της Συνέντευξης Ενηλίκων για το Δεσμό (George, Kaplan, & Main, 1986) σε παιδιά και εφήβους 8 έως 14 ετών. Η συνέντευξη αυτή, η οποία χρησιμοποιείται για πρώτη φορά σε ελληνικό πληθυσμό, έχει στόχο να διερευνήσει τις αναπαραστάσεις των εφήβων για τις συναισθηματικές τους σχέσεις και για το δεσμό με τους γονείς τους. Πιο συγκεκριμένα, αξιολογείται εάν ο/η έφηβος αισθάνεται ότι οι γονείς του/της αποτελούν για αυτόν/ή τη βάση ασφάλειας που του δίνει τη δυνατότητα να ανατρέχει σε αυτούς, όταν αντιμετωπίζει δυσκολίες στο βίο του/της, και να λαμβάνει ανακούφιση και παρηγοριά. Η πρόσβαση σε αυτές τις αναπαραστάσεις γίνεται μέσω άμεσων ερωτήσεων, οι οποίες αναφέρονται στις εμπειρίες και στα συναισθήματα του/της εφήβου από τη σχέση με τους γονείς του/της και στοχεύουν στον αιφνιδιασμό του ασυνειδήτου του/της εφήβου ώστε οι απαντήσεις που θα δώσει να είναι αυθόρμητες και όσο το δυνατόν λιγότερο αμυντικές.

Η συνέντευξη αποτελείται από 19 ερωτήσεις, οι οποίες αναφέρονται στις εμπειρίες του/της εφήβου από τις σχέσεις με τους γονείς και τις σημαντικές φιγούρες δεσμού στη ζωή του/της και τον/την προτρέπουν να αξιολογήσει την ποιότητα των σχέσεων αυτών. Η συνέντευξη αρχίζει ζητώντας από τον/την έφηβο να αναφέρει τρία επίθετα που περιγράφουν τον εαυτό του/της ως άνθρωπο και ζητείται από τον/την έφηβο να αφηγηθεί εμπειρίες από τη ζωή του/της που σχετίζονται και στηρίζουν τα επίθετα που έδωσε. Στη συνέχεια, ζητείται από τον/την έφηβο να περιγράψει, πάλι με τη χρήση τριών επιθέτων, τη σχέση με τη μητέρα και, κατόπιν, τη σχέση με τον πατέρα και να αφηγηθεί εμπειρίες από τη σχέση με τον κάθε γονέα χωριστά, οι οποίες να στηρίζουν τις περιγραφές που έδωσε. Οι επόμενες ερωτήσεις της συνέντευξης διερευνούν τις αντιδράσεις του/της

εφήβου σε καταστάσεις συναισθηματικής αναστάτωσης, όπως όταν είναι άρρωστος/η, όταν έχει κάποιο ατύχημα, όταν είναι στενοχωρημένος/η και αναστατωμένος/η, όταν αποχωρίζεται από τους γονείς του/της για σύντομο χρονικό διάστημα (π.χ. παραμονή σε κατασκήνωση). Επίσης, ο/η έφηβος ερωτάται εάν έχει μετακομίσει σε άλλη πόλη ή άλλη χώρα κάποιο από τα σημαντικά πρόσωπα της ζωής του, όπως στενός συγγενής ή φίλος με το οποίο ο/η έφηβος είχε σχέση. Η τελευταία ερώτηση αναφέρεται στο εάν ο/η έφηβος έχει χάσει κάποιο σημαντικό πρόσωπο δεσμού, όπως να έχει πεθάνει κάποιος στενός συγγενής ή φίλος με τον οποίο ο/η έφηβος είχε στενή σχέση και ζητούνται πληροφορίες για το πότε συνέβη το γεγονός αυτό και για τον τρόπο αντίδρασής του/της. Οι απαντήσεις των εφήβων αξιολογούνται όσον αφορά στην αφηγηματική συνοχή και στην ικανότητα της συναισθηματικής έκφρασης του/της εφήβου κατά την αφήγηση.

Οι συνεντεύξεις βιντεοσκοπούνται, καταγράφονται αυτολεξεί και, στη συνέχεια, αξιολογούνται σύμφωνα με το σύστημα κωδικοποίησης των κατασκευαστών (Shmueli-Goetz, Target, Datta, & Fonagy, 2004). Κάθε συνέντευξη κωδικοποιείται με βάση οχτώ κλίμακες (*Συναισθηματική δεκτικότητα*, *Ισορροπία μεταξύ θετικών και αρνητικών αναφορών για τις φιγούρες του δεσμού*, *Χρήση παραδειγμάτων*, *Ανεξέλεγκτος θυμός*, *Εξιδανίκευση*, *Αποφυγή συναισθημάτων δεσμού*, *Επίλυση συγκρούσεων* και *Συνολική συνοχή*), καθεμία από τις οποίες βαθμολογείται σε μια εννιάβαθμη κλίμακα. Οι έφηβοι, με βάση τη βαθμολογία τους στις παραπάνω κλίμακες, ταξινομούνται σε έναν από τους τέσσερις τύπους δεσμού (*Ασφαλής*, *Ανασφαλής/Απόρριψης*, *Ανασφαλής/ Υπερεμπλοκής*, *Ανασφαλής/Αποδιοργάνωσης*). Η ταξινόμηση είναι χωριστή για το δεσμό με τη μητέρα και για το δεσμό με τον πατέρα. Στο Παράρτημα περιγράφονται λεπτομερώς οι κλίμακες της συνέντευξης και ο τρόπος κωδικοποίησης.

Προκειμένου να ελεγχθεί η αξιοπιστία των κωδικοποιήσεων, επιλέχθηκαν τυχαία 20 (23%) συνεντεύξεις και αξιολογήθηκαν από τη τρίτη συγγραφέα (M.B.), η οποία, επίσης, εκπαιδεύτηκε στο Anna Freud Centre. Ο συντελεστής Κάπα για τη

συμφωνία των ταξινομήσεων σε ασφαλή και ανασφαλής δεσμό ήταν 0,89 ($p < 0,001$) και για τη συμφωνία μεταξύ των ταξινομήσεων στους τέσσερις τύπους του δεσμού ήταν 0,89 ($p < 0,001$), κάτι το οποίο δείχνει υψηλή συμφωνία μεταξύ των δύο αξιολογητών. Για τον έλεγχο της συμφωνίας των δυο αξιολογητών στις οχτώ κλίμακες της συνέντευξης υπολογίστηκε ο συντελεστής ενδοταξικής συσχέτισης (intraclass correlation coefficient) για κάθε μια κλίμακα: *Συναισθηματική δεκτικότητα* ($\alpha = 0,88, p = 0,000$), *Ισορροπία αναφορών* ($\alpha = 0,72, p = 0,000$), *Χρήση παραδειγμάτων* ($\alpha = 0,89, p = 0,000$), *Ανεξέλεγκτος θυμός* ($\alpha = 0,95, p = 0,000$), *Εξιδανίκευση* ($\alpha = 0,74, p = 0,003$), *Αποφυγή δεσμού* ($\alpha = 0,89, p = 0,000$), *Επίλυση συγκρούσεων* ($\alpha = 0,89, p = 0,000$) και *Συνολική συνοχή* ($\alpha = 0,90, p = 0,000$). Οι τιμές των συντελεστών ήταν υψηλές, κάτι το οποίο δείχνει ότι η συμφωνία μεταξύ των αξιολογητών και στις οχτώ κλίμακες της συνέντευξης ήταν υψηλή.

3. Αποτελέσματα

Διαφορές μεταξύ υιοθετημένων και μη υιοθετημένων εφήβων

Αρχικά, πραγματοποιήθηκε ο έλεγχος της πρώτης υπόθεσης της έρευνας, σύμφωνα με την οποία αναμενόταν ότι οι υιοθετημένοι έφηβοι με ιδρυματική εμπειρία στην αρχή της ζωής τους θα εμφάνιζαν σε μεγαλύτερο βαθμό ανασφαλής δεσμό με τους γονείς τους, σε σύγκριση με τους εφήβους που μεγάλωσαν με τους βιολογικούς τους γονείς.

Ο Πίνακας 1 δείχνει πως κατανέμονται τα ποσοστά των υιοθετημένων εφήβων και των εφήβων της ομάδας σύγκρισης στους τέσσερις τύπους δεσμού με τη μητέρα και στους τέσσερις τύπους του δεσμού με τον πατέρα.

Όσον αφορά στον τύπο του δεσμού με τη μητέρα, οι μισοί περίπου από τους υιοθετημένους εφήβους είχαν *Ασφαλή* δεσμό, σε σύγκριση με το 64% των εφήβων της ομάδας σύγκρισης. Οι υπόλοιποι μισοί υιοθετημένοι έφηβοι είχαν ανασφαλής δεσμό με τη μητέρα τους. Ένας στους τρεις υιοθετημένους εφήβους είχε ανασφαλής δεσμό τύ-

Πίνακας 1
Ο τύπος του δεσμού με τη μητέρα και τον πατέρα στους υιοθετημένους (N=52)
και στους μη υιοθετημένους εφήβους (N=36)

	Ασφαλής		Απόρριψης		Υπερεμπλοκής		Αποδιοργάνωσης	
	Υιοθετημένοι έφηβοι	Έφηβοι ομάδας σύγκρισης	Υιοθετημένοι έφηβοι	Έφηβοι ομάδας σύγκρισης	Υιοθετημένοι έφηβοι	Έφηβοι ομάδας σύγκρισης	Υιοθετημένοι έφηβοι	Έφηβοι ομάδας σύγκρισης
Μητέρα N (%)	26 (51%)	23 (64%)	17 (34%)	6 (17%)	5 (9%)	7 (19%)	3 (6%)	0
Πατέρας N (%)	24 (47%)	23 (66%)	17 (34%)	5 (14%)	7 (13%)	7 (20%)	3 (6%)	0

Σημείωση: Δύο πατέρες (ένας θετός και ένας βιολογικός) και δύο θετές μητέρες είχαν πεθάνει. Σε μια περίπτωση, όπου η θετή μητέρα πέθανε, η αξιολόγηση του δεσμού έγινε με βάση τη σχέση του εφήβου με τη μητριά του.

που *Απόρριψης* με τη μητέρα, ενώ ένας στους πέντε εφήβους της ομάδας σύγκρισης είχε δεσμό τύπου *Απόρριψης*. Περίπου 10% των υιοθετημένων εφήβων είχε ανασφαλή δεσμό τύπου *Υπερεμπλοκής* με τη μητέρα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στους εφήβους της ομάδας σύγκρισης ήταν κατά το ήμισυ υψηλότερο. Τέλος, ένα πολύ μικρό ποσοστό των υιοθετημένων εφήβων είχε δεσμό *Αποδιοργάνωσης* [δύο υιοθετημένοι έφηβοι (ένα αγόρι και ένα κορίτσι) είχαν *Δεσμό Αποδιοργάνωσης/Απόρριψης* και ένα υιοθετημένο αγόρι είχε *Δεσμό Αποδιοργάνωσης/Ασφαλής*], ενώ στην ομάδα σύγκρισης κανένας/καμία έφηβος δεν είχε αυτόν τον τύπο του δεσμού. Παρόμοια εικόνα παρουσιάστηκε και για τον τύπο του δεσμού με τον πατέρα.

Η στατιστική ανάλυση των συχνοτήτων πραγματοποιήθηκε μέσω του στατιστικού κριτηρίου χ^2 (chi-square test) προκειμένου να ελεγχθεί εάν υπάρχει στατιστικώς σημαντική συνάφεια μεταξύ της ομάδας που ανήκαν οι έφηβοι και του τύπου του δεσμού που είχαν συνάψει με τους γονείς τους. Επειδή η αναμενόμενη συχνότητα εμφάνισης του *Δεσμού Αποδιοργάνωσης* ήταν μικρότερη από 5 και στις δύο ομάδες εφήβων, εκτιμήθηκε η ακριβής δοκιμασία του Fisher (Fisher's exact test) προκειμένου να περιοριστεί στο μέγιστο βαθμό η πιθανότητα σφάλματος. Κατά την ανάλυση των συχνοτήτων, ο τύπος του δεσμού χρησιμοποιήθηκε ως πολυκατηγορική μεταβλητή (*Ασφαλής*,

Ανασφαλής/Απόρριψης, *Ανασφαλής/ Υπερεμπλοκής*, *Ανασφαλής/Αποδιοργάνωσης*) και ως δικατηγορική μεταβλητή (*Ασφαλής* vs *Ανασφαλής*), στην οποία έγινε ομαδοποίηση των τριών τύπων ανασφαλούς δεσμού. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο τύπος του δεσμού των υιοθετημένων εφήβων δεν διέφερε σημαντικά από αυτόν της ομάδας σύγκρισης, όσον αφορά τη μητέρα [κατηγοριοποίηση ως προς τους τέσσερις τύπους δεσμού: χ^2 (3, 87) = 6,38, p = 0,093, και κατηγοριοποίηση ως προς ασφαλή και ανασφαλή τύπο δεσμού: χ^2 (1, 87) = 1,43, p = 0,276] και όσον αφορά τον πατέρα [κατηγοριοποίηση ως προς τους τέσσερις τύπους δεσμού: χ^2 (3, 86) = 6,83, p = 0,069, και κατηγοριοποίηση ως προς ασφαλή και ανασφαλή τύπο δεσμού: χ^2 (1, 86) = 2,92, p = 0,123].

Παρόλο που οι δύο ομάδες δεν διέφεραν στατιστικώς σημαντικά μεταξύ τους ως προς την ασφάλεια του δεσμού, τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση των τεσσάρων τύπων του δεσμού δείχνουν ότι υπάρχει μια τάση. Ο έλεγχος των προσαρμοσμένων υπολοίπων (adjusted residuals) έδειξε ότι η τάση αυτή εντοπίζεται στον ανασφαλή δεσμό τύπου *Απόρριψης*. Οι υιοθετημένοι έφηβοι έτειναν να εμφανίζουν δεσμό τύπου *Απόρριψης* σε ποσοστό κατά το ήμισυ υψηλότερο (34% αντιστοίχως με τη μητέρα και με τον πατέρα) από το αντίστοιχο ποσοστό των εφήβων της ομάδας ελέγχου (17% με τη μητέρα και 14% με τον πατέρα).

Πίνακας 2

Σύγκριση μεταξύ των υιοθετημένων και των μη υιοθετημένων εφήβων ως προς τις βαθμολογίες τους στις 8 κλίμακες της Συνέντευξης Παιδιών για το Δεσμό (CAI)

	Υιοθετημένοι έφηβοι (N = 52)			Έφηβοι ομάδας σύγκρισης (N = 36)				
	M.O.	T.A.	(εύρος)	M.O.	T.A.	(εύρος)	F	P
Συναισθηματική δεκτικότητα	5,41	2,06	(1,0-8,5)	6,38	1,61	(3,0-8,5)	5,48	0,022
Ισορροπία αναφορών	4,56	1,60	(2,0-7,0)	5,15	1,36	(3,0-7,0)	3,31	0,072
Χρήση παραδειγμάτων	5,14	1,90	(2,0-8,5)	5,68	1,51	(3,0-8,0)	2,06	0,155
Ανεξέλεγκτος θυμός	1,44	1,65	(1,0-8,5)	2,07	2,12	(1,0-8,5)	2,42	0,123
Εξιδανίκευση	2,50	1,93	(1,0-6,0)	1,78	1,41	(1,0-5,0)	3,69	0,058
Αποφυγή συναισθημάτων δεσμού	3,17	2,64	(1,0-8,0)	2,26	2,15	(1,0-8,0)	2,93	0,091
Επίλυση συγκρούσεων	4,80	1,67	(2,0-8,0)	5,13	1,49	(3,0-8,0)	0,86	0,349
Συνολική συνοχή	5,15	1,86	(2,0-8,0)	5,69	1,58	(3,0-8,0)	2,03	0,158

Σημείωση: M.O. = Μέσος όρος, T.A. = Τυπική απόκλιση, βαθμοί ελευθερίας (1,86)

Προκειμένου να εντοπισθούν οι ποιοτικές διαφορές στις αναπαραστάσεις του δεσμού μεταξύ των υιοθετημένων εφήβων και των μη υιοθετημένων εφήβων, πραγματοποιήθηκαν συγκρίσεις ως προς τις βαθμολογίες των εφήβων στις οχτώ κλίμακες της συνέντευξης. Τρεις από τις κλίμακες της συνέντευξης έχουν ξεχωριστή βαθμολογία για τη μητέρα και τον πατέρα, ωστόσο, εξαιτίας των υψηλών συσχετίσεων μεταξύ των κωδικοποιήσεων στους δύο γονείς (*Ανεξέλεγκτος θυμός*: $r = 0,889$, $p = 0,000$, *Εξιδανίκευση*: $r = 0,976$, $p = 0,000$, και *Αποφυγή συναισθημάτων δεσμού*: $r = 0,940$, $p = 0,000$), στις αναλύσεις συμπεριλήφθησαν μόνο οι κλίμακες που αφορούν στο δεσμό με τη μητέρα. Σε μια περίπτωση που η μητέρα ενός υιοθετημένου εφήβου είχε πεθάνει, προστέθηκε η κωδικοποίηση για το δεσμό με τον πατέρα. Οι συγκρίσεις μεταξύ των υιοθετημένων και των μη υιοθετημένων εφήβων στις κλίμακες της συνέντευξης για το δεσμό παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.

Για το στατιστικό έλεγχο των συγκρίσεων εφαρμόστηκε πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης με έναν παράγοντα (one-way MANOVA). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι υιοθετημένοι και

οι μη υιοθετημένοι έφηβοι δεν διέφεραν στατιστικά σημαντικά μεταξύ τους στις κλίμακες που αξιολογούν την ποιότητα των αναπαραστάσεων για το δεσμό με τη μητέρα, *Pillai's trace* = 0,12, $F(8, 79) = 1,38$, $p = 0,217$. Παρόλα αυτά, ελέγχθηκε και η μονομεταβλητή επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής σε κάθε μια από τις κλίμακες χωριστά. Από τις απλές αναλύσεις διακύμανσης (ANOVAs), όπως φαίνονται στον Πίνακα 2, προέκυψε ότι οι υιοθετημένοι έφηβοι είχαν χαμηλότερη βαθμολογία στην κλίμακα *Συναισθηματική δεκτικότητα*, σε σύγκριση με τους εφήβους της ομάδας σύγκρισης ($p < 0,05$, $\eta^2 = 0,06$), ενώ δεν βρέθηκαν σημαντικές διαφορές για τις υπόλοιπες κλίμακες. Το αποτέλεσμα αυτό λαμβάνεται υπόψη μόνο ως τάση και όχι σαν πραγματική διαφορά, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, ο πολυμεταβλητός έλεγχος βρέθηκε στατιστικά μη σημαντικός.

Διαφορές ως προς το φύλο

Η δεύτερη υπόθεση της έρευνας αφορούσε στο εάν οι διαφορές μεταξύ των υιοθετημένων και των μη υιοθετημένων εφήβων ως προς τον τύπο

του δεσμού με τους γονείς παρατηρούνται και στα δύο φύλα. Για τον έλεγχο της υπόθεσης αυτής, εφαρμόστηκε η στατιστική μέθοδος χ^2 (chi-square test), χωριστά στα αγόρια και στα κορίτσια. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο τύπος του δεσμού των υιοθετημένων αγοριών (ασφαλής vs ανασφαλής) δεν διέφερε σημαντικά από αυτόν των αγοριών που μεγάλωσαν στη βιολογική τους οικογένεια όσον αφορά τη μητέρα, $\chi^2(1, 44) = 1,20, p = 0,359$, και όσον αφορά τον πατέρα, $\chi^2(1, 43) = 1,79, p = 0,219$. Αντιστοίχως, τα υιοθετημένα κορίτσια δεν διέφεραν σημαντικά από τα κορίτσια της ομάδας σύγκρισης όσον αφορά τον τύπο δεσμού με τη μητέρα, $\chi^2(1, 43) = 0,35, p = 0,756$ και τον τύπο δεσμού με τον πατέρα, $\chi^2(1, 43) = 1,23, p = 0,358$. Όσον αφορά στις αναλύσεις με τους τέσσερεις τύπους του δεσμού, τα αποτελέσματα, επίσης, δεν έδειξαν σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα δύο φύλα.

Όσον αφορά στις διαφορές φύλου, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα αγόρια και τα κορίτσια, ανεξαρτήτως ομάδας στην οποία ανήκαν, δεν διαφοροποιούνταν σημαντικά ως προς τον τύπο του δεσμού με τη μητέρα, $\chi^2(1, 87) = 0,01, p = 1,000$, και ως προς τον τύπο του δεσμού με τον πατέρα, $\chi^2(1, 86) = 0,42, p = 0,665$.

Με πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης εξετάστηκε, επίσης, εάν η επίδραση του φύλου διαφοροποιεί την ποιότητα των αναπαραστάσεων του δεσμού των εφήβων, όπως αυτές αξιολογήθηκαν μέσω των κλιμάκων της συνέντευξης. Δεν εντοπίστηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές μεταξύ των αγοριών και των κοριτσιών στις κλίμακες της συνέντευξης, *Pillai's trace* = 0,11, $F(8,71) = 1,22, p = 0,299$. Επίσης, οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ του φύλου και της ομάδας των εφήβων δεν βρέθηκαν στατιστικώς σημαντικές σε όλες τις κλίμακες της συνέντευξης, *Pillai's trace* = 0,11, $F(8,77) = 1,20, p = 0,309$.

4. Συζήτηση

Ο κύριος στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνηθεί εάν υπάρχουν διαφορές στον τύπο του δεσμού με τους γονείς μεταξύ των υιοθε-

τημένων εφήβων με ιδρυματική εμπειρία στην αρχή της ζωής τους και των εφήβων που μεγάλωσαν στη βιολογική τους οικογένεια. Τα αποτελέσματα της μελέτης δεν επιβεβαίωσαν την αρχική υπόθεση ότι οι υιοθετημένοι έφηβοι θα εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά ανασφαλών τύπων δεσμού, σε σύγκριση με τους εφήβους της ομάδας σύγκρισης. Τα αποτελέσματα από τη Συνέντευξη Παιδιών για το Δεσμό έδειξαν ότι οι δύο ομάδες εφήβων (υιοθετημένοι και μη υιοθετημένοι) δεν διέφεραν σημαντικά ως προς τον τύπο του δεσμού που είχαν δημιουργήσει με τους γονείς τους. Πιο συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι περίπου οι μισοί από τους υιοθετημένους έφηβους, μολονότι πέρασαν τα δύο πρώτα χρόνια της ζωής τους σε ίδρυμα και οι συνθήκες δεν ευνοούσαν τη σύναψη συναισθηματικών δεσμών με τις βρεφοκόμους που τους φρόντιζαν (Βορριά κ.ά., 2006), κατάφεραν να δημιουργήσουν ασφαλείς δεσμούς με τους θετούς γονείς τους στην εφηβεία. Το αντίστοιχο ποσοστό στους εφήβους της ομάδας σύγκρισης ήταν 36%.

Με την παρούσα μελέτη μελετήθηκε για πρώτη φορά με τη μέθοδο της συνέντευξης η ταξινόμηση των τύπων του δεσμού σε Έλληνες εφήβους μη κλινικού πληθυσμού. Επομένως, τα αποτελέσματα που βρέθηκαν ως προς τους τύπους του δεσμού στους εφήβους της ομάδας σύγκρισης μπορούν να συγκριθούν μόνο με τα αντίστοιχα αποτελέσματα ερευνών σε εφήβους άλλων χωρών. Αναφορικά με την κατηγοριοποίηση ως προς τον ασφαλή και τον ανασφαλή τύπο του δεσμού, η κατανομή των ποσοστών της ομάδας σύγκρισης ήταν παρόμοια με την κατανομή των ποσοστών που καταγράφεται και από τους κατασκευαστές της συνέντευξης Παιδιών για το Δεσμό (Shmueli-Goetz, Target, Fonagy, & Datta, 2008), καθώς και από άλλες μελέτες που έχουν χρησιμοποιήσει τη συγκεκριμένη συνέντευξη (Borelli, Sbarra, Mehl, & David, 2011). Ωστόσο, όσον αφορά στους ανασφαλείς τύπους του δεσμού χωριστά, το ποσοστό των εφήβων της ομάδας σύγκρισης με δεσμό *Απόρριψης* ήταν χαμηλότερο, ενώ το ποσοστό με δεσμό *Υπερεμπλοκής* ήταν υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό των εφήβων που αναφέρεται στη βιβλιογραφία. Η χα-

μηλή αντιπροσώπευση του δεσμού *Απόρριψης* και η υψηλή αντιπροσώπευση του δεσμού *Υπερμπλοκής* στην ομάδα σύγκρισης θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά τις συγκρίσεις μεταξύ των δύο ομάδων. Ενδεχομένως, οι διαφορές αυτές που παρατηρήθηκαν μεταξύ της Ελλάδας και των άλλων χωρών να οφείλονται σε διαφορετικούς τρόπους, με τους οποίους οι έφηβοι του κάθε πολιτισμού σχετίζονται με τους γονείς τους (Van IJzendoorn & Sagi, 1999). Σύμφωνα με τα μοντέλα γονεϊκής φροντίδας που προτείνουν οι George και Solomon (1999), οι Έλληνες γονείς πιθανώς έχουν την τάση να επιδεικνύουν αμφιθυμία στον τρόπο παροχής φροντίδας προς τα παιδιά τους, γίνονται μεν υπερπροστατευτικοί, ενισχύοντας τις σχέσεις εξάρτησης των παιδιών τους, χωρίς, ωστόσο, να καταφέρνουν να ανταποκριθούν στις συναισθηματικές τους ανάγκες.

Το γεγονός ότι οι υιοθετημένοι και οι μη υιοθετημένοι έφηβοι δεν παρουσίασαν σημαντική διαφοροποίηση ως προς τον τύπο του δεσμού που συνάψανε με τους γονείς τους είναι ένα αποτέλεσμα που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι υιοθετημένοι έφηβοι εμφάνιζαν υψηλότερα ποσοστά ανασφαλών δεσμών στη βρεφική και προσχολική ηλικία, σε σύγκριση με τους μη υιοθετημένους συνομηλικούς τους. Η διαφορά αυτή, ωστόσο, εξαλείφθηκε στην εφηβεία. Η απουσία διαφοράς μεταξύ των υιοθετημένων και των μη υιοθετημένων εφήβων στην ασφάλεια του δεσμού είναι εντυπωσιακή εάν αναλογιστούμε ότι οι έφηβοι των δύο ομάδων ξεκίνησαν τη ζωή τους με τελείως διαφορετικά βιώματα. Σε αντίθεση με τους εφήβους της ομάδας σύγκρισης που μεγάλωσαν στη βιολογική τους οικογένεια από την αρχή της ζωής τους, οι υιοθετημένοι έφηβοι μεγάλωσαν στο πολυμητρικό περιβάλλον ενός ιδρύματος, το οποίο αδυνατούσε να καλύψει τις συναισθηματικές τους ανάγκες (Βορριά κ.ά., 2006). Η πλειονότητα των υιοθετημένων εφήβων είχε συνάψει δεσμό αποδιοργάνωσης με τη βρεφοκόμο που είχε αναλάβει τη φροντίδα τους κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο ίδρυμα (Vorria et al., 2003). Ο δεσμός αποδιοργάνωσης που παρατηρείται στα βρέφη των ιδρυμάτων σχετίζεται με την παρατεταμένη πα-

ραμέληση των συναισθηματικών τους αναγκών και αντανakλά την έλλειψη της δυνατότητας που είχαν τα βρέφη να συνάψουν έναν αποκλειστικό δεσμό ή την καθυστέρηση στην ανάπτυξη ενός οργανωμένου δεσμού (Bakerman-Kranenburg, Steele, Zeanah, Muhamedrahimov, Vorria, Dobrova-Krol, Steele, Van IJzendoorn, Juffer, & Gunnar, 2011). Στην προσχολική ηλικία, τα υιοθετημένα παιδιά κατάφεραν να αξιοποιήσουν τις ευκαιρίες που τους δόθηκαν μέσω της τοποθέτησής τους σε ένα σταθερό οικογενειακό περιβάλλον και να συνάψουν έναν οργανωμένο δεσμό με τους θετούς γονείς τους, μόλις δύο χρόνια μετά την υιοθεσία τους (Vorria et al., 2006). Μολονότι οργανωμένος, ο δεσμός που ανέπτυξε η συντριπτική πλειονότητα των υιοθετημένων παιδιών ήταν ανασφαλής. Στην εφηβεία, όλοι οι υιοθετημένοι έφηβοι, εκτός από τρεις, συνέχιζαν να έχουν οργανωμένους δεσμούς με τους γονείς τους. Ωστόσο, η εικόνα που παρουσιάστηκε ως προς την ταξινόμηση των τύπων του δεσμού στην εφηβεία ήταν πολύ διαφορετική από αυτή των προηγούμενων φάσεων της ανάπτυξης (Vorria et al., 2015). Στην ομάδα των υιοθετημένων εφήβων, παρατηρήθηκε σημαντική μείωση στο ποσοστό των ανασφαλών δεσμών και σημαντική αύξηση στο ποσοστό του ασφαλούς δεσμού. Στην ομάδα των μη υιοθετημένων εφήβων, το ποσοστό στον ασφαλή δεσμό παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα, όπως ήταν στη βρεφική ηλικία και στην προσχολική ηλικία.

Σύμφωνα με τη θεωρία του δεσμού, οι εσωτερικευμένες αναπαραστάσεις για τις σχέσεις δεσμού διαμορφώνονται με βάση τις εμπειρίες των παιδιών από τις πρώιμες συναισθηματικές σχέσεις με τους ανθρώπους που τους φρόντισαν και τείνουν να παραμένουν σταθερές όταν δημιουργηθούν (Bowlby, 1969/1982. Bretherton & Munholland, 1999). Ωστόσο, σημαντικά γεγονότα στη ζωή των παιδιών μπορούν να προκαλέσουν αλλαγές στις αναπαραστάσεις δεσμού, προκειμένου αυτές να συνεχίσουν να είναι λειτουργικές στις νέες συνθήκες (Bowlby, 1980. Main, Kaplan, & Cassidy, 1985). Ένα τέτοιο γεγονός μπορεί να είναι και η απομάκρυνση του παιδιού από το περιβάλλον του ιδρύματος και η τοποθέτησή του σε ένα ασφαλές και σταθερό οικογενειακό πλαίσιο. Το γεγονός ότι

οι έφηβοι των δύο ομάδων δεν διέφεραν ως προς το δεσμό με τους γονείς τους, ενώ στις προηγούμενες φάσεις της έρευνας διέφεραν, σημαίνει ότι οι εσωτερικευμένες αναπαραστάσεις δεσμού των υιοθετημένων εφήβων άλλαξαν προς μια θετική κατεύθυνση στην εφηβεία. Τουλάχιστον οι μισοί από τους υιοθετημένους εφήβους κατάφεραν να αλλάξουν τις εσωτερικευμένες αναπαραστάσεις για τις ανθρώπινες σχέσεις που είχαν δημιουργήσει κατά τη διαβίωση τους στο ίδρυμα και βασίστηκαν στις αρνητικές εμπειρίες με τις βρεφοκόμους. Η εμπειρία της οικογενειακής ζωής και η μακροχρόνια έκθεση σε θετικές συναισθηματικές εμπειρίες έδωσε τη δυνατότητα στους υιοθετημένους εφήβους να δημιουργήσουν νέες θετικές αναπαραστάσεις για τις σχέσεις δεσμού. Το αποτέλεσμα αυτό συμφωνεί με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών (Pace, Zavattini, & D'Alessio, 2012) και καταδεικνύει ότι τα παιδιά που είχαν μεγαλώσει σε συνθήκες συναισθηματικής στέρησης στην αρχή της ζωής τους έχουν τη δυνατότητα να ανακάμψουν και να καλύψουν τα κενά στη συναισθηματική τους ανάπτυξη, εφόσον μεταφερθούν σε ένα περιβάλλον που τους παρέχει τη συναισθηματική σταθερότητα και ασφάλεια που έχουν ανάγκη.

Η θεραπευτική αξία της υιοθεσίας και ο σημαντικός ρόλος της θετής οικογένειας στη συναισθηματική ανάκαμψη των παιδιών με πρώιμες τραυματικές εμπειρίες έχει τονιστεί από πολλούς μελετητές (Juffer, Palacios, Le Mare, Sonuga-Barke, Tieman, Bakermans-Kranenburg, Vorria, Van IJzendoorn, & Verhulst, 2011. Van IJzendoorn & Juffer, 2006). Οι θετοί γονείς, οι οποίοι αποδέχονται τα παιδιά τους και είναι ευαίσθητοι στις ανάγκες τους, έχουν παιδιά που νιώθουν ασφάλεια και είναι βέβαια για την διαθεσιμότητα των γονέων τους σε καταστάσεις ανάγκης (Schofield & Beek, 2006). Επομένως, το υψηλό ποσοστό των υιοθετημένων εφήβων με ασφαλή δεσμό που παρατηρήθηκε στην παρούσα μελέτη ενδεχομένως να οφείλεται στην ικανότητα των θετών γονέων να προσφέρουν στα παιδιά τους μια σταθερή βάση ασφάλειας, ώστε να ανατραπούν οι αρνητικές επιπτώσεις της απώλειας των πρώιμων συναισθηματικών σχέσεων και οι έφηβοι να καταφέρουν να ανα-

επενδύσουν συναισθηματικά σε άλλους ανθρώπους και να δημιουργήσουν στενές και σταθερές σχέσεις μαζί τους.

Τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης έρχονται σε αντίθεση με τα αποτελέσματα μελετών σε υιοθετημένα παιδιά που μεγάλωσαν σε ιδρύματα της Ρουμανίας, οι οποίες έδειξαν ότι η πρώιμη συναισθηματική αποστέρηση μπορεί να οδηγήσει σε αδυναμία των παιδιών να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν στενές συναισθηματικές σχέσεις αργότερα στη ζωή τους (Fernyhough, 2003. Rutter et al., 2007). Το γεγονός ότι τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας είναι διαφορετικά από αυτά των ερευνών σε παιδιά που έζησαν σε ιδρύματα της Ρουμανίας είναι ίσως αναμενόμενο. Σε αντίθεση με τις συνθήκες σοβαρής στέρησης που παρατηρήθηκαν στα ιδρύματα της Ρουμανίας, οι συνθήκες διαβίωσης στο ίδρυμα «Η Μητέρα» ήταν σαφώς καλύτερες, καθώς το προσωπικό που φρόντιζε τα βρέφη ήταν σταθερό και το κάθε παιδί δεχόταν τη φροντίδα από έναν περιορισμένο αριθμό βρεφοκόμων (Vorria et al., 2003). Η ικανότητα των εφήβων της παρούσας μελέτης για δημιουργία δεσμών ασφάλειας με τους θετούς γονείς εν μέρει μπορεί να εξηγείται από τις ικανοποιητικότερες συνθήκες διαβίωσης στο ίδρυμα. Επομένως, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι αρνητικές επιπτώσεις της ιδρυματικής ζωής μπορεί να μην είναι μακροχρόνιες όταν αποφεύγονται οι εναλλαγές βρεφοκόμων στο ίδρυμα. Πάρα ταύτα, τόσο στα ιδρύματα της Ρουμανίας όσο και στο ίδρυμα στην Ελλάδα, τα βρέφη είχαν στερηθεί την ευαίσθητη και αποκλειστική φροντίδα από μια σταθερή μητρική φιγούρα (Βορριά κ.ά., 2006. Rutter et al., 2007).

Δεν πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός ότι ένα υψηλό ποσοστό των υιοθετημένων εφήβων (43%) είχε συνάψει ανασφαλή δεσμό με τους θετούς γονείς τους και οι περισσότεροι από αυτούς είχαν ανασφαλή δεσμό τύπου *Απόρριψης*. Μολονότι έζησαν με τους γονείς τους για περισσότερο από 11 χρόνια, οι έφηβοι αυτοί δεν κατάφεραν να συνάψουν σχέσεις ασφάλειας και εμπιστοσύνης μαζί τους. Οι υιοθετημένοι έφηβοι που εμφάνισαν ανασφαλή δεσμό με τους γονείς τους πιθανόν να είχαν γονείς που δεν κατάφεραν να ανα-

γνωρίσουν τις συναισθηματικές τους ανάγκες και να αποτελέσουν τη βάση ασφάλειας που είχαν ανάγκη. Σύμφωνα με τους Schofield και Beek (2006), οι υιοθετημένοι έφηβοι που βρίσκονται σε μια σχέση, όπου οι συναισθηματικές τους ανάγκες δεν καλύπτονται, καταστέλλουν οποιαδήποτε προσπάθεια θα τους έφερνε πιο κοντά με τους γονείς τους και προσποιούνται ότι είναι συναισθηματικά ανεξάρτητοι και ότι δεν έχουν ανάγκη τη συναισθηματική εγγύτητα.

Μια άλλη πιθανή ερμηνεία για την τάση των υιοθετημένων εφήβων να αποφεύγουν το δέσιμο με τους γονείς τους έχει διατυπωθεί από την Miller (2008), η οποία αναφέρει ότι, με αυτόν τον τρόπο, οι υιοθετημένοι έφηβοι ενδεχομένως να προφύλλασαν τον εαυτό τους από το να επαναβιώσει τα επώδυνα συναισθήματα της απόρριψης και της εγκατάλειψης από τη βιολογική μητέρα, τα οποία, σε ένα φαντασιστικό επίπεδο, μπορούν να προκληθούν τώρα από τις συμπεριφορές των θετών τους γονέων. Επιπροσθέτως, έχοντας βιώσει την απόρριψη από τους βιολογικούς τους γονείς, οι ανασφαλείς υιοθετημένοι έφηβοι μπορεί να θεωρούν ότι δεν αξίζουν να αγαπηθούν ούτε από τους θετούς γονείς τους, με αποτέλεσμα να μην δημιουργούν στενούς δεσμούς μαζί τους (Verrier, 1993). Τέλος, είναι πιθανόν οι έφηβοι αυτοί να χρειάζεται να περάσουν περισσότερο χρόνο στη θετή τους οικογένεια για να μπορέσουν να εμπιστευθούν τους γονείς τους.

Στην παρούσα μελέτη, διερευνήθηκαν, επίσης, οι ποιοτικές διαστάσεις των αναπαραστάσεων δεσμού των υιοθετημένων εφήβων και των μη υιοθετημένων συνομηλίκων τους. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που προέκυψαν, δεν εντοπίστηκαν διαφορές μεταξύ των εφήβων των δύο ομάδων. Πιο συγκεκριμένα, αυτό που βρέθηκε ήταν ότι οι υιοθετημένοι έφηβοι, όπως και οι μη υιοθετημένοι συνομηλικοί τους, μπορούσαν να αντιληφθούν τόσο τις θετικές όσο και τις αρνητικές πλευρές των σχέσεων με τους γονείς τους, δεν εξιδανίκευαν τους γονείς τους, δεν απέφευγαν να δεθούν συναισθηματικά μαζί τους και μιλούσαν με συνοχή για τις εμπειρίες από τις σχέσεις μαζί τους. Ωστόσο, σε σύγκριση με τους μη υιοθετημένους συνομηλίκους τους, οι υιοθετημένοι έφηβοι έτειναν να

έχουν περισσότερες δυσκολίες στη συναισθηματική δεκτικότητα.

Οι χαμηλότερες επιδόσεις των υιοθετημένων εφήβων στη συναισθηματική δεκτικότητα δείχνουν ότι οι υιοθετημένοι έφηβοι είχαν την τάση να εμφανίζουν περισσότερες δυσκολίες στην αναγνώριση και κατανόηση των συναισθημάτων που είχαν οι ίδιοι και άλλοι άνθρωποι γύρω τους, καθώς και στην έκφραση των δικών τους συναισθημάτων. Το αποτέλεσμα αυτό ενδεχομένως να δείχνει ότι οι προηγούμενες αρνητικές εμπειρίες των υιοθετημένων εφήβων από την παραμονή τους σε ίδρυμα δεν εξαλείφθηκαν, αλλά συνεχίζουν να είναι εμφανείς μέχρι την εφηβεία. Η φροντίδα από έναν ευαίσθητο ενήλικα είναι ζωτική για να μάθει το παιδί να ελέγχει και να ρυθμίζει τα συναισθήματά του (Fonagy, Target, & Gergely, 2002). Η ικανότητα ενός ενήλικα να είναι διαθέσιμος, ευαίσθητος και να λειτουργεί ανακλαστικά για το παιδί αποδίδοντας νόημα στις εμπειρίες του διευκολύνει την ανάπτυξη της ικανότητας του παιδιού να αναγνωρίζει, να κατανοεί και να ελέγχει τα συναισθήματά του. Οι υιοθετημένοι έφηβοι της μελέτης που δεν είχαν την εμπειρία μιας τέτοιας φροντίδας ενδεχομένως να μην κατάφεραν να αναπτύξουν πλήρως αυτήν την ικανότητα. Ο μηχανισμός που φαίνεται ότι χρησιμοποιούν για να χειριστούν τα συναισθήματά τους είναι να μην τα εκφράζουν ή/και να αρνούνται ότι υπάρχουν. Οι πληροφορίες που έχουμε από τη κλινική εμπειρία δείχνουν ότι τα υιοθετημένα παιδιά συχνά χρησιμοποιούν τον αμυντικό μηχανισμό του 'μουδιάσματος του συναισθήματος' όταν βιώνουν δύσκολες καταστάσεις στη ζωή τους (Miller, 2008. Verrier, 1993). Οι χαμηλές επιδόσεις των υιοθετημένων εφήβων στη συναισθηματική δεκτικότητα, έναντι των μη υιοθετημένων εφήβων, δείχνουν ότι οι υιοθετημένοι έφηβοι ήταν περισσότερο συναισθηματικά αποστασιοποιημένοι και επιφυλακτικοί, σε σύγκριση με τους μη υιοθετημένους συνομηλίκους τους. Μολονότι οι υιοθετημένοι έφηβοι δεν διαφοροποιήθηκαν από τους μη υιοθετημένους συνομηλίκους τους ως προς την ποιότητα του δεσμού με τους γονείς τους, οι υιοθετημένοι έφηβοι εμφάνιζαν περισσότερες συναισθηματικές δυσκολίες. Αυτό υποδηλώνει ότι η ανάκαμψη στο

συναισθηματικό τομέα των υιοθετημένων εφήβων δεν είναι ακόμη πλήρης.

Τέλος, εξετάστηκε η σχέση της ασφάλειας του δεσμού με το φύλο των εφήβων, που δε βρέθηκε, όμως, να διαφέρει στους υιοθετημένους εφήβους, σε σύγκριση με τους εφήβους της ομάδας σύγκρισης, επιβεβαιώνοντας τη δεύτερη υπόθεση της παρούσας μελέτης. Το αποτέλεσμα αυτό συμφωνεί με τα αντίστοιχα άλλων ερευνών (Rutter et al., 2007) σχετικά με την επίδραση του φύλου στο δεσμό των υιοθετημένων εφήβων.

5. Συμπεράσματα

Το πιο σημαντικό αποτέλεσμα της παρούσας μελέτης ήταν ότι οι μισοί από τους υιοθετημένους έφηβους κατάφεραν να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που πηγάζουν από την πρώιμη συναισθηματική αποστέρηση, και όταν τους προσφέρθηκε η δυνατότητα της συναισθηματικής ασφάλειας από τους θετούς γονείς τους, την αξιοποίησαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο και ανέπτυξαν σχέσεις εμπιστοσύνης μαζί τους. Ωστόσο, σε σύγκριση με τους εφήβους που μεγάλωσαν στη βιολογική τους οικογένεια, οι υιοθετημένοι έφηβοι με ιδρυματική εμπειρία εμφάνισαν περισσότερες δυσκολίες στην έκφραση των συναισθημάτων τους.

Η υιοθεσία μοιάζει να δίνει τις ευκαιρίες που χρειάζονται τα παιδιά ώστε να ανταπεξέλθουν από τις πρώιμες αρνητικές επιπτώσεις της ιδρυματικής εμπειρίας και να δημιουργήσουν στενές συναισθηματικές σχέσεις μετέπειτα στη ζωή τους. Ωστόσο, επειδή η εφηβεία είναι μια ρευστή περίοδος στην ανάπτυξη του ανθρώπου, αυτό που απαιτείται, προκειμένου να διευρύνουμε τη γνώση μας για τις συνέπειες της υιοθεσίας, είναι η επαναξιολόγηση των εφήβων στα χρόνια της ενηλικίωσης.

Ευχαριστίες

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε ιδιαίτερα θερμά τους/τις εφήβους και τις οικογένειές τους για τη συμμετοχή τους στην έρευνα. Η έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πό-

ρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: Ηράκλειτος II. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Βιβλιογραφία

- Audet, K., & Le Mare, L. (2010). Mitigating effects of the adoptive caregiving environment on inattention/overactivity in children adopted from Romanian orphanages. *International Journal of Behavioral Development*, 35 (2), 107-115.
- Beijersbergen, M. D., Bakermans-Kranenburg, M. J., Van IJzendoorn, M. H., & Juffer, F. (2008). Stress regulation in adolescents: Physiological reactivity during the Adult Attachment Interview and conflict interaction. *Child Development*, 79 (6), 1707-1720.
- Bakermans-Kranenburg, M. J., Steele, H., Zeanah, C. H., Muhamedrahimov, R. J., Vorria, P., Dobrovacki, N. A., Steele, M., Van IJzendoorn, M. H., Juffer, J., & Gunnar, M. (2011). III. Attachment and emotional development in institutional care: characteristics and catch up. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 76 (4), 62-91.
- Borelli, J. L., Sbarra, D. A., Mehl, M., & David, D. H. (2011). Experiential connectedness in children's attachment interviews: An examination of natural word use. *Journal of the International Association for Relationship Research*, 18, 341-351.
- Βορριά, Π., Σαραφίδου, Ε., Παπαληγούρα, Ζ., Λαμπίδη, Α., & Κοντοπούλου, Α. (2006). Οι επιπτώσεις της παρεχόμενης φροντίδας στο δεσμό «μητέρας» - βρέφους σε βρέφη του Κέντρου Βρεφών «Μητέρα». *Ψυχολογία*, 13 (2), 21-36.
- Bowlby, J. (1969/1982). *Attachment and loss (Vol. 1): Attachment*. New York: Basic.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss (Vol. 2): Separation, Anger and Anxiety*. London: Hogarth Press.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss (Vol. 3): Loss*. New York: Basic.

- Bretherton, I., & Mulholland, K. A. (1999). Internal working models in attachment relationships: A construct revisited. In J. Cassidy & P. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment* (pp. 89-111) New York: Guilford.
- Chisholm, K. (1998). A three year follow-up of attachment and indiscriminate friendliness in children adopted from Romanian orphanages. *Child Development*, 69 (4), 1092-1106.
- Fernyhough, L. (2003). *The quality and stability of attachment and its relation to indiscriminate friendliness in children adopted to Canada from Romanian orphanages – eight years later*. Unpublished MA thesis. Burnaby, Canada: Simon Fraser University.
- Fonagy, P., Target, M., & Gergely, G. (2002). *Affect regulation, mentalization and the development of the self*. New York: Other Press.
- George, C., Kaplan, N., & Main, M. (1986). *Adult Attachment Interview Protocol* (3rd ed.). Unpublished manuscript, University of California, Berkeley.
- George, C., & Solomon, J. (1999). Attachment and caregiving: The caregiving behavioural system. In J. Cassidy & P.R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, Research and Clinical Applications* (pp. 649-670). New York, NY: The Guilford Press.
- Grotevant, H. D. (1997). Coming to terms with adoption: The construction of identity from adolescence into adulthood. *Adoption Quarterly*, 1 (1), 3-27.
- Hodges, J., & Tizard, B. (1989). Social and family relationships of ex-institutional adolescents. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 30 (1), 77-97.
- Juffer, F., Palacios, J., Le Mare, L., Sonuga-Barke, E. J. S., Tieman, W., Bakermans-Kranenburg, M. J., Vorria, P., Van IJzendoorn, M. H., & Verhulst, F. C. (2011). Development of Adopted Children with Histories of Early Adversity. In Groza, V.K. (Eds.), *Children without permanent parents: Research, practice, and policy*. Monographs of the Society for Research in Child Development.
- Le Mare, L., Vaughan, K., Warford, L., & Fernyhough, L. (2001, April). *Intellectual and academic performance of Romanian orphans 10 years after being adopted to Canada*. Paper presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development, Minneapolis, MN.
- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points of attachment theory and research*. Monographs of the Society for Research in Child Development, 50 (1-2, Serial No. 209), 66-104.
- Marcovitch, S., Goldberg, S., Gold, A., Washington, J., Wasson, C., Krekewich, K., & Handley-Derry, M. (1997). Determinants of behavioural problems in Romanian children adopted in Ontario. *International Journal of Behavioral Development*, 20, (1), 17-31.
- Miller, L. (2008). Understanding an adopted child: a child psychotherapist's perspective. In D. Hindle, & G. Shulman (Eds.), *The emotional experience of adoption: a psychoanalytic perspective* (pp. 57-69). New York, NY: Routledge.
- Miller, B., Fax, X., Christensen, M., Grotevant, H. D., & van Dulmen, M. (2000). Comparisons of adopted and nonadopted adolescents in a large, nationally representative sample. *Child Development*, 71 (5), 1458-1473.
- Muntean, A. (2011). Trauma of abandoned children and adoption as promoter of healing process. *Today's Children are Tomorrow's Parents*, 30, 54-60.
- Pace, C. S., Zavattini, G. C., & D'Alessio, M. (2012). Continuity and discontinuity of attachment patterns: A short-term longitudinal pilot study using a sample of late-adopted children and their adoptive mothers. *Attachment & Human Development*, 14 (1), 45-61.
- Riley, D., & Meeks, J. (2005). *Beneath the Mask: Understanding Adopted Teens*. Silver Spring: C.A.S.E. Publications.
- Rosnati, R., & Marta, E. (1997). Parent-child relationships as a protective factor in preventing adolescents' psychological risk in inter-racial adoptive and non-adoptive families. *Journal of Adolescence*, 20, 617-631.
- Rutter, M., Colvert, E., Kreppner, J., Beckett, C., Castle, J., Groothues, C., Hawkins, A., O' Connor, T. G., Stevens, S. E., & Sonuga-Barke, E. J. S. (2007). Early adolescent outcomes for institutionally-deprived and non-deprived adoptees. I: Disinhibited attachment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48 (1), 17-30.
- Rutter, M., Sonuga-Barke, E. J. S., & The English and Romanian Adoptees Study Team (2010). Deprivation-specific psychological patterns: Effects of institutional deprivation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 75 (1), 1-252.

- Schofield, G., & Beek, M. (2006). *Attachment handbook for foster care and adoption*. London: British Association for Adoption & Fostering (BAAF).
- Sharma, A. R., McGue, M. K., & Benson, P. L. (1998). The psychological adjustment of United States adopted adolescents and their nonadopted siblings. *Child Development*, 69 (3), 791-802.
- Shmueli-Goetz, Y., Target, M., Datta, A., & Fonagy, P., (2004). *The Child Attachment Interview (CAI) coding and classification manual, Version V*. Unpublished manuscript, The Sub-Department of Clinical Health Psychology, University College London.
- Shmueli-Goetz, Y., Target, M., Fonagy, P., & Datta, A. (2008). The Child Attachment Interview: A psychometric study of reliability and discriminant validity. *Developmental Psychology*, 44 (4), 939-956.
- St. Petersburg-USA Orphanage Research Team (2005). Characteristics of children, caregivers, and orphanages for young children in St. Petersburg, Russian Federation. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 26 (5), 477-506.
- Steele, M., Hodges, J., Kaniuk, J., Steele, H., Hillman, S., & Asquith, K. (2008). Forecasting outcomes in previously maltreated children: The use of the AAI in a longitudinal adoption study. In H. Steele & M. Steele (Eds.), *Clinical applications of the Adult Attachment Interview* (pp. 427-451). New York, NY: The Guilford Press.
- Target, M., Fonagy, P., & Shmueli-Goetz, Y. (2003). Attachment representations in school-age children: The development of the Child Attachment Interview (CAI). *Journal of Child Psychotherapy*, 29 (2), 171-186.
- van den Dries, L., Juffer, F., Van IJzendoorn, M. H., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2009). Fostering security? A meta-analysis of attachment in adopted children. *Children and Youth Services Review*, 31, 410-421.
- Van IJzendoorn, M. H., & Juffer, F. (2006). Adoption as intervention: Meta-analytic evidence for massive catch-up and plasticity in physical, socio-emotional and cognitive development. The Emanuel Miller Memorial Lecture 2006. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 1128-1245.
- Van IJzendoorn, M. H., & Sagi, A. (1999). Cross-cultural patterns of attachment: Universal and contextual dimensions. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications* (pp. 713-734). New York, NY: The Guilford Press.
- Verrier, N. (1993). *The Primal Wound: Understanding the Adopted Child*. Baltimore: Gateway Press.
- Vorria, P., Ntouma, M., Vairami, M., & Rutter, M. (2015). Attachment relationships of adolescents who spent their infancy in residential group care: The Greek 'Metera' study. *Attachment & Human Development*, 17 (3), 257-71.»
- Vorria, P., Papaligoura, Z., Dunn, J., Van IJzendoorn, M. H., Steele, H., Kontopoulou, A., & Sarafidou, Y. (2003). Early experience and attachment relationships of Greek infants raised in residential group care. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44 (8), 1208-1220.
- Vorria, P., Papaligoura, Z., Sarafidou, J., Kopakaki, M., Dunn, J., Van IJzendoorn, M. H., & Kontopoulou, A. (2006). The development of adopted children after institutional care: a follow-up study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47 (12), 1246-1253.

Παράρτημα

Κλίμακες της συνέντευξης

- (1) *Συναισθηματική δεκτικότητα*
Η κλίμακα αυτή αξιολογεί την ικανότητα του/της εφήβου να εκφράζεται συναισθηματικά, καθώς και να αναγνωρίζει και να κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων.
- (2) *Ισορροπία μεταξύ των θετικών και των αρνητικών αναφορών για τις φιγούρες του δεσμού*
Η κλίμακα αυτή εξετάζει την ικανότητα του/της εφήβου να περιγράφει τόσο τις θετικές όσο και τις αρνητικές πλευρές των σχέσεων του/της με τους γονείς του, έτσι ώστε να δίνεται μια ολοκληρωμένη και ισορροπημένη εικόνα του/της εφήβου για τους γονείς του/της.
- (3) *Παραδείγματα και περιστατικά που να στηρίζουν τις αναφορές για τις φιγούρες του δεσμού*
Μέσω αυτής της κλίμακας, αξιολογείται η ικανότητα του/της εφήβου να προσφέρει συγκεκριμένα περιστατικά από τις σχέσεις του/της με τους γονείς του.
- (4) *Ανεξέλεγκτος θυμός*
Η κλίμακα αυτή αξιολογεί εάν και κατά πόσο ο/η έφηβος καταλαμβάνεται από υπερβολικό θυμό απέναντι στους γονείς του, τον οποίο, όμως, δε μπορεί να διαχειριστεί.
- (5) *Εξιδανίκευση*
Με την κλίμακα αυτή αξιολογείται εάν και κατά πόσο ο/η έφηβος παρουσιάζει μια εικόνα ενός «ιδανικού» γονέα, χωρίς ωστόσο να δίνει παραδείγματα που να στηρίζουν την εικόνα αυτή.
- (6) *Αποφυγή των συναισθημάτων που σχετίζονται με το δεσμό*
Η κλίμακα αυτή αξιολογεί εάν και κατά πόσο ο/η έφηβος υιοθετεί μια στρατηγική που έχει ως στόχο να μειώσει τη σημαντικότητα των γονέων του και των σχέσεων με αυτούς μέσω της απόρριψης ή υποτίμησης τους.
- (7) *Επίλυση των συγκρούσεων σε καταστάσεις που σχετίζονται με τις φιγούρες του δεσμού*
Η κλίμακα αυτή εξετάζει εάν και κατά πόσο ο/η έφηβος είναι ικανός/η να περιγράψει μια κατάσταση που εμπεριέχει μια σύγκρουση (π.χ. μια διένεξη με τους γονείς του), η οποία τελικώς επιλύεται.
- (8) *Συνολική συνοχή της αφήγησης*
Αξιολογείται εάν ο περιγραφικός λόγος, δηλαδή ο τρόπος που ο/η έφηβος αφηγείται εμπειρίες, χαρακτηρίζεται από συνοχή και συνεκτικότητα.

Η κωδικοποίηση των παραπάνω οχτώ κλιμάκων γίνεται σε μια εννιάβαθμη κλίμακα. Η διαβάθμιση της κλίμακας εκτείνεται από το 1 έως το 9, όπου το 1 δηλώνει ότι αυτό που περιγράφει η κλίμακα δεν υπάρχει στην αφήγηση, ενώ το 9 δηλώνει ότι αυτό που περιγράφει η κλίμακα υπάρχει στην αφήγηση. Για τις κλίμακες *Ανεξέλεγκτος θυμός*, *Εξιδανίκευση* και *Αποφυγή δεσμού*, η κωδικοποίηση γίνεται χωριστά για τη μητέρα και τον πατέρα.

Συνολική αξιολόγηση της συνέντευξης – Ταξινόμηση στον τύπο του δεσμού

Ο/Η έφηβος με *Ασφαλή δεσμό* έχει βαθμολογία πάνω από το πέντε (5) στις εξής κλίμακες: *Συναισθηματική δεκτικότητα*, *Ισορροπία αναφορών*, *Παραδείγματα*, *Επίλυση συγκρούσεων* και *Συνολική συνοχή*, ενώ έχει βαθμολογία κάτω του πέντε (5) στις κλίμακες: *Ανεξέλεγκτος θυμός*, *Εξιδανίκευση* και *Αποφυγή των συναισθημάτων δεσμού*.

Ο/Η έφηβος με *Ανασφαλή δεσμό τύπου Απόρριψης* έχει βαθμολογία πάνω από το πέντε (5) σε δύο κλίμακες: *Εξιδανίκευση* και *Αποφυγή των συναισθημάτων*, ενώ στις υπόλοιπες κλίμακες έχει βαθμολογία κάτω του πέντε (5).

Ο/Η έφηβος με *Ανασφαλή δεσμό τύπου Υπερεμπλοκής* λαμβάνει βαθμολογίες κάτω του πέντε (5) σε όλες τις υποκλίμακες. Συνήθως, η βαθμολογία στην κλίμακα *Ανεξέλεγκτος θυμός* βρίσκεται πάνω από το πέντε (5), χωρίς αυτό να θεωρείται απαραίτητο κριτήριο κατάταξης σε αυτόν τον τύπο του δεσμού.

Ενώ οι έφηβοι που ταξινομούνται σε έναν από τους τρεις τύπους του δεσμού που περιγράφηκαν παραπάνω παρουσιάζουν έναν οργανωμένο τρόπο αντιμετώπισης των ψυχικών εντάσεων, ο έφηβος με *Δεσμό Αποδιοργάνωσης* δεν χρησιμοποιεί καμία στρατηγική για να αντιμετωπίσει μια συναισθηματική κατάσταση που του προκαλεί ψυχική ένταση. Ο έφηβος παρουσιάζει μια αποδιοργανωμένη στάση σε θέματα που αφορούν στις σχέσεις δεσμού και σχετίζονται με τραυματικές εμπειρίες όπως μια απώλεια, ένας θάνατος ή/και ένα τρομακτικό γεγονός. Παρουσιάζει κενά και ασάφειες στο λόγο του και δίνει συγκεχυμένες απαντήσεις σε ερωτήσεις που σχετίζονται με θάνατο ή απώλεια σημαντικού προσώπου ή κατοικίδιου. Δεν είναι απαραίτητο να υπάρχουν συγκεκριμένες βαθμολογίες στις οχτώ κλίμακες για να ταξινομηθεί ένας/μια έφηβος με δεσμό αποδιοργάνωσης. Ωστόσο, με βάση τη βαθμολογία στις κλίμακες αυτές, ο/η έφηβος ταξινομείται απαραίτητα σε μια υπο-κατηγορία (*Δεσμός Αποδιοργάνωσης/Ασφαλής* ή *Δεσμός Αποδιοργάνωσης/Απόρριψης* ή *Δεσμός Αποδιοργάνωσης/Υπερεμπλοκής*).

Post-institutionalized adopted adolescents: Attachment relationships with their adoptive parents

MARIA NTOUMA¹

PANAYIOTA VORRIA¹

MARIA VAIRAMI²

ABSTRACT

The aim of the present study was to investigate the quality of attachment to parents in adopted adolescents, who spent the first two years of their lives in “Metera” Babies Centre, and in adolescents reared by their biological parents. In the study there were involved 88 adolescents aged 12 to 14 years old (mean age = 13.1 years). The 52 adolescents were adoptees, whereas the 36, matched for age and sex with the adoptees, brought up in their biological families and comprised the comparison group. Attachment relationships with parents were assessed using the Child Attachment Interview (Target, Fonagy & Shmueli-Goetz, 2003). Interviews were conducted in adolescents' houses. The results showed that there were no between-group differences in the quality of attachment relationships with parents. Sex differences were not found. However, adopted adolescents tended to have more difficulties in expressing their own emotions. We conclude that, although adoption could not be viewed as a risk factor for the development of secure attachment relationships between adopted adolescents and their adoptive parents, adopted adolescents, compared to their non-adopted counterparts, still showed emotional difficulties.

Keywords: Adopted adolescents, Institutional experience, Attachment relationships.

1. Address: Correspondence for this article should be addressed to Maria Ntouma, Aristotle University of Thessaloniki, Department of Psychology. Tel: 6944702830, 2310932977. E-mail: mariadnt@yahoo.gr